

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ
ОСОБИСТОСТІ**

Монографія

Том 7

За загальною редакцією д. психол. н., проф. В. Й. Бочелюка

За редакцією Ю. В. Стрюкової

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ
ОСОБИСТОСТІ**

Монографія

Том 7

Підписано до друку 14.12.2020, Формат 60x84/16.
Папір книжково-журнальний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 26,25. Облік.-вид. арк. 24,4.
Зам. 18-20 Тираж 300.

Видавець і виготовлювач ТОВ РВА «Просвіта»
пр. Соборний, 75, м. Запоріжжя, 69002
Тел. (067) 6142146

E-mail: prosvitabook@gmail.com

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №417 від 12.04.2001 р..

За загальною редакцією д. психол. н., проф. В. Й. Бочелюка

За редакцією Ю. В. Стрюкової

Запоріжжя

«Просвіта»

2021

УДК 159.9.+316.6

П 86

Ухвалено до друку вченою радою
Національного університету «Запорізька політехніка»
Протокол від 11.12. 2020 р. № 4/20

Рецензенти:

Н. С. Завацька, доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної та практичної психології
Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля
С. К. Шандрук, доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології та соціальної роботи
Західноукраїнського національного університету
О. В. Шевяков, доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології
Дніпропетровського гуманітарного університету

Автори:

*Ю. О. Бохонкова, В. Й. Бочелюк, Н. С. Завацька, А. О. Застело, І. А. Шрамко,
С. П. Яланська, О. М. Тур, Н. М. Атаманчук, О. С. Блинова, Ю. В. Сербін,
Ю. В. Стрюкова, М. С. Панов, Л. Г. Панова, А. В. Турубарова, Я. С. Віхляєва,
Н. Г. Шубертій, Л. М. Ялова*

П 86

Психологічні основи розвитку особистості: монографія / за заг. ред.
В. Й. Бочелюка, за ред. Ю. В. Стрюкової. – Запоріжжя : Просвіта, 2020. –
Т. 7. – 420 с.

ISBN 978-966-653-520-0

У монографії представлено результати науково-дослідної роботи
провідних вчених з проблем розвитку особистості. Сьомий том присвячено
соціально – психологічним тенденціям професійного розвитку особистості,
методологічним та теоретичним аспектам розвитку особистості, теоретичним
та практичним аспектам психології спеціальної освіти та практичним
особливостям надання психологічної допомоги.

Адресується науковцям, викладачам, студентам вищих навчальних
закладів, магістрам та всім, хто цікавиться проблемами психології розвитку
особистості в умовах трансформації суспільства.

УДК 159.9.+316.6

ISBN 978-966-653-520-0

Практична діяльність пов'язана з індивідуальною, парною та груповою
психотерапією в гештальт-підході, а також із соціально-психологічним
супроводом організацій в гештальт-підході.

Автор понад 30 наукових публікацій.

Яланська Світлана Павлівна – доктор психологічних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри психології та педагогіки Національного університету
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Коло наукових інтересів: педагогічна та вікова психологія; психологія
творчості; психологія здоров'я та здорового способу життя; психолого –
педагогічний ресурс арт – практик.

Автор понад 200 наукових, навчально – методичних праць, у тому числі
монографій, навчально – методичних, навчальних посібників для освітніх
закладів різних рівнів, серед яких чотири з грифом Міністерства освіти і науки
України.

Ялова Людмила Михайлівна - гештальт-терапевт, що навчається,
студент Київського гештальт університету.

Коло наукових інтересів поширюється на вивчення проблем
міжособистісних відносин та спеціальних проблем в психотерапії.

Практична діяльність пов'язана з індивідуальною та груповою
психотерапією в гештальт-підході.

Коло наукових інтересів автора: адаптація та дезадаптація особистості; здоров'язберігаючи технології; психологія сім'ї та дитячо-батьківських відносин; психологія вищої школи.

Має більш 100 публікацій.

Стрюкова Юлія Вадимівна - старший викладач кафедри соціальної роботи та психології Національного університету «Запорізька політехніка».

Коло її наукових інтересів поширюється на вивчення проблем вікової, соціальної, психології особистості та психології професійної діяльності.

Має близько 30 наукових публікацій.

Тур О. М. – доктор педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка».

Коло наукових інтересів: педагогічна та вікова психологія, комунікативна компетентність, культура мовлення, професійна мовна комунікація, етика ділового та повсякденного спілкування

Автор понад 150 наукових, навчально-методичних праць, у тому числі двох одноосібних монографій.

Турубарова Анастасія Володимирівна – завідувач кафедри спеціальної педагогіки та спеціальної психології комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради (м. Запоріжжя), кандидат психологічних наук, доцент.

Коло її наукових інтересів пов'язано зі спеціальною психологією, ортопсихологією, психологією спілкування.

Автор понад 80-ти наукових та навчально-методичних праць.

Шрамко Ігор Анатолійович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Дніпровського гуманітарного університету.

Сфера наукових інтересів лежить в галузі соціальної психології та психології соціальної роботи.

Автор 50 наукових праць в галузі психології.

Шубертій Наталія Георгіївна – старший викладач кафедри соціальної роботи та психології Національного університету «Запорізька політехніка».

Коло наукових інтересів пов'язано з дослідженням спеціальних проблем в психологічному консультуванні та психотерапії у гуманістичному напрямку, зокрема гештальт-терапії, а також психології управління, організаційної психології та організаційного консультування.

Велику увагу приділяє вивченню соціально-психологічних аспектів управління організаційними змінами, організаційно-методичних особливостей управлінських тренінгів в проєктах соціально-психологічного супроводу організаційних змін.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО – ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	8
Бохонкова Ю. О.	
1.1. Соціально – психологічні особливості врегулювання конфліктів в управлінських командах.....	8
Бочелюк В. Й.	
1.2. Соціально – психологічні особливості прийняття управлінських рішень.....	25
Завацька Н. Є.	
1.3. Соціально – психологічні особливості стресостійкості у професійній діяльності керівника.....	44
Застело А. О.	
1.4. Особливості дослідження мотивації нетрадиційних форм зайнятості.....	72
Шрамко І. М.	
1.5. Психологічна спадщина соціальної підтримки життєдіяльності фахівців.....	102
Яланська С.П., Тур О.М., Атаманчук Н. М.	
1.6. Забезпечення екопсихологічного освітнього простору: від дошкільної до вищої освіти.....	120
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	129
Блинова О. Є.	
2.1. Сімейні цінності молоді в умовах трансформаційних змін у суспільстві.....	129
Сербін Ю. В.	
2.2. Вплив насильства у родині на самооцінку особистості в підлітковому віці.....	147

Стрюкова Ю. В.	
3.3. <i>Соціально – психологічні аспекти використання нецензурної лексики</i>	161
РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ	182
Панов М. С.	
3.1. <i>Психологічні особливості взаємозв'язку рівня потреби в спілкуванні з формуванням комунікативних здібностей у старшокласників з порушенням функцій опорно – рухового апарату</i>	182
Панова Л. Г.	
3.2. <i>Особливості корекції деструктивного впливу дитячо – батьківських відносин на соціальну адаптацію дітей з інтелектуальними порушеннями</i>	221
Турубарова А. В.	
3.3. <i>Психологічні підходи до формування у молодших підлітків з труднощами в навчанні уявлень про здоровий образ життя</i>	285
РОЗДІЛ 4. ПРАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ	334
Віхляєва Я. Є.	
4.1. <i>Психологічні особливості використання методів арт-терапії в консультуванні</i>	334
Шубертій Н. Г., Ялова Л. М.	
4.2. <i>Співзалежна поведінка у міжособистісних стосунках</i>	355
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	388
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	407

Віхляєва Яна Євгенівна – старший викладач кафедри соціальної роботи та психології Національного університету «Запорізька політехніка».

Коло її наукових інтересів пов'язано з використанням методів арт – терапії у професійній діяльності практичного психолога, психологією міжособистісного спілкування, психологією розвитку особистості.

Завацька Наталія Євгенівна – доктор психологічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, засновник наукової школи «Соціокультурні та психологічні аспекти адаптації особистості в умовах трансформаційних змін сучасного соціуму», яка успішно працює на вирішенні теоретичних і прикладних проблем у сфері соціально – психологічної адаптації та реадаптації особистості. Доробок наукової школи наразі визнаний вітчизняною та світовою науковою спільнотою.

Має понад 300 наукових публікацій, з яких понад 40 монографій.

Застело Анна Олександрівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та психології Національного університету «Запорізька політехніка»

Коло її наукових інтересів пов'язане з проблемами психології праці, вивченням проблем соціально – психологічної реабілітації дітей та підлітків, що знаходяться на довгостроковому лікуванні та у реабілітаційних установах.

Є автором понад 60 наукових публікацій.

Панов Микита Сергійович – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної освіти Комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради.

Коло наукових інтересів пов'язано з соціальною, віковою та спеціальною психологією. Особливу увагу в останній час приділяє проблемі реадаптації особистості в сучасних умовах.

Автор понад 160 наукових публікацій, у т.ч. монографій та посібників.

Панова Лідія Григорівна – методист вищої категорії позашкільного навчального закладу «Міський палац дитячої та юнацької творчості» Запорізької міської ради.

Коло наукових інтересів пов'язано з проблемами вікової, сімейної, соціальної та спеціальної психології.

Сербін Юрій Вікторович – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Северодонецьк).

МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

О. Є. БЛИНОВА

2.1. СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ МОЛОДІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН У СУСПІЛЬСТВІ

За останній час в Україні відбулися серйозні зміни у соціально-економічному, демографічному, культурному житті суспільства, що відображається на трансформації ціннісно-нормативної структури особистості. Відбулися суттєві зміни в інституті сім'ї, і погляд суспільства на сім'ю став менш традиційним. Негативним наслідком таких процесів є зростання кількості розлучень, особливо у молодих сім'ях, збільшення сімей з однією дитиною, кількості неповних сімей, дітей, які залишилися без опіки батьків [1; 8; 13; 16].

Всі зміни, які відбуваються у сучасному суспільстві, відображаються у соціокультурному середовищі, яке є потужним впливовим чинником формування ціннісної системи особистості. Активними учасниками конструювання «нової» системи цінностей і норм є молодь. Відповідно, будуючи нову соціальну реальність, необхідно приділити особливу увагу сімейним цінностям. Сім'я для кожної людини має різний сенс, вона формує особистість, соціалізує її, є фундаментом майбутніх відносин та моделей поведінки. Багатоманітність уявлень про сім'ю складається із сімейних цінностей, які інтеріоризуються особистістю.

О. В. Літвінова зазначає, що молоде покоління є у суспільстві носієм особливих соціальних функцій, які не може виконати жодна інша соціальна група. По-перше, воно формує майбутній образ суспільства, виконує функції соціального відтворення та історичного наслідування. По-друге, молодь, як і будь-яка соціальна група, має власні цілі та інтереси, які не завжди збігаються з інтересами всього суспільства. По-третє, із-за

ціннісних орієнтацій особистості й від можливостей їх досягнення у соціальному середовищі.

2. Дослідження особливостей психологічного впливу дитячо-батьківських відносин на соціальну адаптацію молодших школярів з інтелектуальним порушенням показало, що такі відносини впливають не тільки на індивідуально-особистісні особливості дітей, а й на особливості їх міжособистісної взаємодії. Показано, що порушення батьківського ставлення, зокрема за типом домінуючої гіперпротекції, впливають на прояви тривожності у дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальним порушенням та обумовлюють негативні стратегії такої взаємодії. Визначено взаємозв'язок між дитячо-батьківськими відносинами і копінг-поведінкою батьків, яка виступає механізмом їх впливу на ефективність соціальної адаптації молодших школярів з інтелектуальним порушенням (емоційне прийняття дитини за моделями безумовного і умовного прийняття з наданням переваги стратегіям проблемно-орієнтованого копіngu).

3. Розроблено психолого-педагогічну програму корекції деструктивного психологічного впливу дитячо-батьківських відносин на соціальну адаптацію молодших школярів з інтелектуальним порушенням, яка складалася з діагностично-настановчого, корекційно-формувального та контрольного блоків, що містили заходи внутрішньоособистісної (індивідуальна психокорекція), міжособистісної (групова психокорекція) і мікросоціальної (сімейна психотерапія та консультування) спрямованості. Програмні заходи передбачали створення соціального середовища, як цілісної системи, що забезпечує групову згуртованість всіх учасників корекційного процесу і передбачає комплексність впливу як на молодших школярів, так і на їх найближче оточення, насамперед, батьків, за умови задоволення базових соціальних потреб дитини з використанням адаптаційно-розвивальних можливостей різних видів діяльності (предметно-практичної, ігрової, навчальної, трудової).

періодичністю занять 1-2 рази на тиждень. Кожне заняття було розраховане на 45-50 хвилин.

Програма складалася з трьох взаємопов'язаних блоків: діагностично-настановчого, корекційно-формульовального та контрольного.

Діагностично-настановчий блок передбачав отримання інформації про індивідуально-типологічні особливості молодших школярів з інтелектуальним порушенням, сприйняття ними свого місця у структурі дитячо-батьківських відносин, соціометричного статусу; аналіз даних щодо особливостей сімейної взаємодії, а також активну установку на психокорекцію, підвищення впевненості в її успіху, формування мотивів самопізнання та самовдосконалення.

Корекційно-формульовальний блок був спрямований на створення нового емоційно насиченого досвіду відносин молодших школярів з інтелектуальним порушенням в індивідуально-психологічній, міжособистісній та мікросоціальній сферах функціонування особистості з метою подолання проявів соціальної дезадаптації та її наслідків, формування і закріплення навичок ефективного самоствердження.

Контрольний блок програми передбачав оцінку ефективності впроваджених заходів.

Отримані результати показали, що запропонована психолого-педагогічна програма сприяє корекції деструктивного психологічного впливу дитячо-батьківських відносин та підвищенню ефективності соціальної адаптації молодших школярів з інтелектуальним порушенням.

У роботі зроблено наступні висновки:

1. Теоретико-методологічний аналіз підходів до проблеми дослідження показав, що незалежно від відмінностей в уявленнях про соціальну адаптацію в різних концепціях, вона розглядається як процес і результат ефективної взаємодії особистості з соціальним середовищем, в ході якої особистість виступає як активний суб'єкт. Співвідношення цих компонентів, які визначають характер поведінки, залежать від цілей і

об'єктивних причин її відрізняє несформованість ціннісних, духовно-моральних орієнтирів, брак життєвого досвіду, що припускає певну ймовірність помилкового вибору при прийнятті відповідальних рішень. По-четверте, навіть при тому, що молодь є вельми значущим учасником соціальної мобільності та економічної ініціативи, їй властиве неповне включення до існуючих соціально-економічних та політичних відносин. По-п'яте, вона є соціальною верствою суспільства, яка є рушійною силою соціально-економічного та духовного відродження суспільства, з іншого – джерелом поповнення криміналу, наркоманії, посилення соціальної напруженості [12].

У науці проблема зміни системи сімейних цінностей та ціннісних орієнтацій розроблялись у дослідженнях І. Г. Дубова, З.С. Карпенко, В. А. Палкіна, Г. К. Радчук, В. Є. Семенова, Н. М. Толстих та ін. [6; 16; 20]. Найбільш розробленими є сімейні цінності у сфері шлюбно-сімейних ролей та подружніх відносин [27]. Отже, як відмічає М. С. Хрустальова, генезис поняття «сімейні цінності» містить у собі сімейні цінності як загальнолюдські цінності, що засновані на подружніх відносинах, батьківстві, родинних зв'язках; як соціокультурний вибір, який здатний задовольняти потреби індивідів, їх інтереси та цілі [25]; як сукупність уявлень про сім'ю, що впливає на способи організації життєдіяльності та взаємодії окремої сім'ї.

Наведемо найбільш загальноживане, традиційне визначення сім'ї: сім'я – це група осіб, яка поєднана родинними зв'язками, проживають спільно, мають спільний бюджет; первинна соціальна група, яка забезпечує фізичний та психологічний захист членів сім'ї через систему близьких взаємовідносин [11].

О. Ф. Яцина відмічає низку тенденцій у розвитку сім'ї, які чітко визначаються в останні десятиліття:

– перехід від розширеного, багатопокілісного, традиційного типу сімей до нуклеарного типу;

– зниження народжуваності, тобто перехід до сім'ї з однією дитиною, що зумовлюється різними чинниками, а саме: залучення жінок до виробничої сфери, особливості професійної діяльності подружжя, ціннісні орієнтації та соціально-економічні умови життя сучасної сім'ї [30].

Відомий дослідник у галузі сімейних відносин Л. Б. Шнейдер вказує, що у сучасній сім'ї подружжя висувають один до одного більш серйозні вимоги у морально-психологічному плані порівняно із традиційною сім'єю. Для подружжя необхідними є розуміння, повага, увага, турбота, підтримка, терпимість у ставленні один до одного, що пов'язано із необхідністю задоволення емоційних потреб особистості. При цьому, реалізація рівності у сім'ї залежить, перш за все, від рівня емоційно-моральної зрілості подружжя, від рівня моральної культури [28].

Для сучасних сімей, на жаль, характерним є зростання розлучень, і суспільна думка вже почала сприймати розлучення як явище нормальне і, навіть, у деяких ситуаціях, сприятливе. На основі даних емпіричних досліджень можна говорити про різні форми сім'ї, наприклад, поширюється низка нетрадиційних моделей сім'ї. О. Ф. Яцина зауважує, що «цінності традиційної сім'ї не сприймаються як абсолютні, коли соціальні орієнтири перестають бути релевантними, а індивід починає проблематизувати те, що раніше не викликало сумнівів щодо доцільності існування сімейних цінностей: шлюбу, батьківства, спорідненості» [30, с. 89]. Автор відмічає, що деабсолютизація традиційних цінностей сім'ї відбувається у зв'язку з переосмисленням традиційних ролей жінки і чоловіка, які по-різному бачать себе в стосунках одне з одним.

Зараз у сімейних відносинах відбуваються значні зміни, зокрема, зниження престижу сім'ї та потреби мати дітей, збільшення внутрішньосімейного насилля, підвищення віку укладання шлюбу, проживання разом без реєстрації шлюбу тощо. В моду входять шлюби без дітей, мати дітей стає незручним та непрактичним із-за цілого ряду міркувань: у цьому випадку говорять про труднощі життя, матеріальні та

дезадаптації; у них спостерігалися соматичні проблеми, зміни в емоційній та психовегетативній сфері. Констатовано, що на успішність соціальної адаптації молодших школярів впливають такі особливості дитячо-батьківських відносин, як відсутність в сім'ї конфліктів з приводу виховання дитини, емоційне прийняття дитини в поєднанні з високим рівнем батьківських вимог і заборон. Негативний вплив на процес соціально-психологічної адаптації молодших школярів надають такі особливості дитячо-батьківських відносин як гіпопротекція, емоційне відкидання, нестійкість стилю виховання і недостатній рівень вимог до дитини.

Дієвість розробленої програми констатована зниженням рівня тривожності молодших школярів, зменшенням кількості негативних емоцій, агресивно-захисних реакцій, усамітнення дітей, покращенням їх соціометричного статусу; відбулася гармонізація дитячо-батьківських відносин, що сприяло підвищенню ефективності соціальної адаптації молодших школярів з інтелектуальним порушенням.

Отже, у розділі наведено принципи побудови та зміст психолого-педагогічної програми корекції деструктивного психологічного впливу дитячо-батьківських відносин на соціальну адаптацію молодших школярів з інтелектуальним порушенням та проведено оцінку її ефективності.

На формуальному етапі дослідження з 34 сімей, які виявили деструктивні форми дитячо-батьківської взаємодії, було сформовано експериментальну групу, яку склали 18 сімей та їх діти – 11 хлопчиків та 7 дівчат віком 7-9 років з інтелектуальним порушенням, які пройшли курс психокорекції; в контрольну групу увійшло 16 подружніх пар та їх діти – 9 хлопчиків та 7 дівчат молодшого шкільного віку з інтелектуальним порушенням, батьки яких відмовилися від участі у корекційній програмі.

Психокорекційна робота проводилась на протязі 2019-2020 навчального року на балі комунального закладу «Запорізька спеціальна загальноосвітня школа-інтернат «Оберіг» Запорізької обласної ради, з

впроваджені програми також відбулася зміна самооцінки у бік підвищення рівня її адекватності ($G_{\text{крит}}=19$; $p \leq 0,05$).

Отже, отримані результати показали, що запропонована програма формувального впливу сприяє корекції деструктивного психологічного впливу дитячо-батьківських відносин та підвищенню ефективності соціальної адаптації молодших школярів з інтелектуальним порушенням.

Важливість і необхідність розробки програми корекції деструктивного психологічного впливу дитячо-батьківських відносин на соціальну адаптацію молодших школярів з інтелектуальним порушенням обумовлена тим, що адаптаційні процеси виступають однією з найважливіших проблем психології молодшого шкільного віку, адже соціальна адаптація забезпечує конструктивну взаємодію особистості і соціального середовища, яка виражається в оптимальному співвідношенні цілей і цінностей, потреб і інтересів особистості і групи, коли відбувається розкриття і розвиток індивідуальності дитини при входженні у соціальне оточення.

У молодшому шкільному віці відбувається зміна соціального статусу дитини в системі взаємин з оточуючими у зв'язку з початком навчальної діяльності. Надходження у початкову школу значно впливає на поведінку дитини і нові досягнення. У житті молодшого школяра з інтелектуальним порушенням з'являється новий значущий дорослий – учитель. З початком шкільного навчання перебудовуються і дитячо-батьківські відносини у наслідок того, що у дитини з'являються нові обов'язки, а з боку батьків до неї пред'являються нові вимоги. Успішність адаптації дитини до шкільного навчання залежить не тільки від зусиль вчителя, а й від адекватно збудованих відносин у сім'ї.

Узагальнюючи вплив дитячо-батьківських відносин на процес соціальної адаптації молодших школярів з інтелектуальним порушенням, з'ясовано, що молодші школярі, які виховувалися в сім'ях з дисгармонійним типом виховання, мали більш високі показники соціальної

економічні турботи, про те, що діти зараз є розкішною, яка коштує дорого, про складнощі в їх вихованні та навчанні, про те, що вони обмежують «вільне» життя дорослих, заважаючи їм займатися іншими справами – роботою, подорожами, самовдосконаленням тощо [22].

Як зазначає О. І. Макух, найсуттєвішою особливістю шлюбно-сімейних відносин сьогодні є плюралізація форм шлюбу, різноманітність форм сімейних об'єднань і шлюбних стосунків. Науки, які вивчають сім'ю, виокремлюють такі трансформаційні моделі: крос-культурні сім'ї – партнерства, де присутні представники різних етнічних і соціальних груп; одностатеві партнерства з дітьми та без дітей – сім'ї, де партнери однієї біологічної статі; цивільні шлюби – стосунки, які не зареєстровані, а базуються на домовленості й довірі партнерів; гостьові шлюби – зареєстровані законодавчим чином стосунки між людьми, які не мають спільного господарства, не проживають разом, не розділяють побут тощо [13, с.113].

Отже, мова йде про зміну сімейних цінностей, тому вважаємо за необхідне проаналізувати поняття «цінність» у соціальних науках.

Як зазначає Д. О. Леонт'єв, «особистісні цінності, як і цінності індивідуальні, існують у формі ідеалів... при цьому, на відміну від соціальних цінностей, які усвідомлюються суб'єктом як суспільні ідеали і можуть і не впливати на його діяльність, особистісні цінності – це ідеали, які визначають кінцеві орієнтири індивідуальної діяльності даного конкретного суб'єкта». Сімейні цінності індивід сприймає легко та природно, ідентифікує їх зі своєю суб'єктністю, у відповідності до свого емоційного сприйняття. Стверджуючи, що самостійним суб'єктом ціннісного ставлення може виступати будь-яка соціальна спільність, Д. О. Леонт'єв відзначає існування цінностей і як індивідуальних утворень; істинною ж проблемою виступає співвідношення між ними [цит. за 2]. Таким чином, сімейні цінності, модернізуючись в індивідуальному

сприйнятті, у подальшому забезпечують їх розвиток у відповідності до індивідуально-психологічних особливостей особистості.

С. А. Ільїних описує основні напрями дослідження ціннісно-смыслових орієнтацій в психології та вказує на те, що методологічні основи філософії науки розкривають смисловий зміст понять, що визначають процеси організації цілеспрямованої діяльності людини на основі ціннісних систем. Поняття цілі представляє кінцевий результат діяльності людини (чи групи людей), попереднє ідеальне уявлення про яке передвизначає вибір засобів та системи специфічних дій його досягнення [8].

У вивченні цілеутворення виокремлюють три напрями. По-перше, виявлення мотиваційно-смыслові регуляції цілеутворення та визначення взаємодії його процесів з домінуючими мотивами суб'єкта. Предметом таких досліджень є умови породження цілі. По-друге, вивчення внутрішніх механізмів та регуляторів формування цілей. У цьому випадку предметом є особливості цілеутворення у системі, що зумовлюються специфікою ситуації, в якій вони з'являються. По-третє, прикладні дослідження цілеутворення в особливих умовах, наприклад, в економіці, екології, психології тощо [26].

Цілеспрямованість є характеристикою діяльності людини або групи людей, що спрямована на досягнення певного кінцевого результату, мети. Цільова спрямованість поведінки людини визначається ідеальними цілями та мотивами діяльності, що сформовані у взаємозв'язку з ціннісними установками особистості та законами суспільного життя [26].

Ціннісна орієнтація, або система цінностей, у психології розглядається як одна із центральних складових світогляду особистості або групової ідеології. У працях Н. А. Журавльової ціннісна орієнтація визначається як відносно стійка, соціально зумовлена спрямованість особистості на ті чи інші цілі, що мають для неї смисложиттєве значення, і на певні способи їх досягнення, що виражаються у вигляді певних

За методикою Р. Жилия у сфері дитячо-батьківських відносин встановлено, що незважаючи на те, що більшість молодших школярів більше прихильності до матері (64,7%), проте у багатьох досліджуваних нормалізувалися взаємини з батьком. Діти стали охочіше говорити про батька і робити більше виборів в процесі діагностики на його користь (47,4%). Більша кількість молодших школярів стали оцінювати батьків як пару (42,4%), що може свідчити про єдину позицію батьків у вихованні дитини. Це цілком закономірно, якщо врахувати, що стабілізуються відносини з близькими і підвищується прагнення до спілкування на фоні виправленого виховання в процесі корекційних занять комунікативних здібностей. Формуванням комунікативних навичок у процесі занять і поліпшенням емоційного фону у сім'ї можна так само пояснити поліпшення взаємин молодших школярів з однолітками і вчителями.

Отримані дані підтвердили позитивний вплив розробленої програми корекції деструктивного психологічного впливу дитячо-батьківських відносин на соціальну адаптацію молодших школярів на рівень психічного розвитку експериментальної групи: високий рівень – у 38,7% дітей; середній рівень – у 50,2% дітей; низький рівень – у 11,1% молодших школярів з інтелектуальним порушенням.

Порівнявши результати за методиками Рене Жилия та тестом-опитувальником батьківського ставлення, з'ясовано, що корекція деструктивного психологічного впливу дитячо-батьківських відносин позитивно позначалася на рівні соціальної адаптації молодших школярів з інтелектуальним порушенням у цілому.

Аналіз результатів формувального впливу показав, що відбулися позитивні зміни у самооцінці молодших школярів експериментальної групи. Так, кількість досліджуваних із заниженою самооцінкою зменшилася майже вдвічі ($G_{\text{крит}}=24$; $p \leq 0,05$). У молодших школярів, що мали на початку експерименту завищену самооцінку, під впливом

експериментальній вибірці, що вказує на зростання емоційно-позитивного ставлення до дитини. За іншими шкалами також було виявлено достовірність змін на рівні $p \leq 0,01$. Позитивна динаміка, яка спостерігалась у психологічних характеристиках батьків, сприяла трансформації якості прихильності дитини.

Повторна діагностика з застосуванням тесту-опитувальника батьківського ставлення (Г. Варга, В. Столін) виявила, що більша частина батьків виявляють зацікавленість справами і планами дитини, намагаються в усьому допомагати їй, виявляють співчуття.

Таким чином, більша кількість батьків схильні до такого типу відносин з дитиною, як кооперація 56,2% – батьки експериментальної групи. Такий стиль відносин як симбіоз обирають 32,7% батьків експериментальної групи. Вони відчують себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі її потреби, захистити від труднощів і неприємностей життя. Постійно відчують тривогу за дитину. До стилю відносин «авторитарна гіперсоціалізація» схильні 11,1% батьків експериментальної групи. Авторитарні батьки зазвичай вимагають від дитини беззастережного послуху і дисципліни. Вони не в змозі розділити точку зору дитини, намагаються в усьому нав'язати їй свою волю. За прояви свавілля суворо карають. Пильно стежать за соціальними досягненнями дитини, вимагають від неї постійного успіху в цій сфері. Такі батьки добре знають свою дитину, її звички, думки і почуття. За даними повторної діагностики в експериментальній групі не виявлено батьків, які обирають стиль спілкування з дитиною «маленький невдаха» і «відкидання». У контрольній групі стиль «маленький невдаха» виявлено у 17,7% батьків. Таким чином, можна констатувати, що оптимальний рівень дитячо-батьківських відносин відзначається у 57,3% сімей експериментальної групи; нейтральний рівень дитячо-батьківських відносин – у 32,7% сімей експериментальної групи.

особистісних якостей, зразків (способів) поведінки, та є відносно незалежними від наявних ситуацій [7].

Культурно-історичні ціннісно-сміслові орієнтири утворюють глибинні принципи ставлення людини до світу та до самої себе, а їх динаміка та його інтенсивність визначаються масштабом та силою соціально економічних змін суспільного життя [3; 4; 11; 15; 16; 18].

На етапі первинної соціалізації у дитинстві ціннісні орієнтації особливо чуттєві до мікро- та макросоціальних чинників. Становлення та динаміка ціннісних орієнтацій дітей та підлітків має інтенсивний характер, що визначає їх психічний та особистісний розвиток, і це дозволило Л. Б. Шнейдер позначити цей період як сензитивний для їх формування. Соціально-економічні зміни суспільства, незалежно від віку індивіда, викликають ресоціалізацію особистості, і це сприяє перегляду ціннісних пріоритетів, виходячи із об'єктивних чи особистих життєвих обставин [28].

Розвиток ціннісних орієнтацій в онтогенезі детермінований перш за все сім'єю, колективом однолітків та освітнім простором:

– економічне виховання, яке дитина отримує у сім'ї, та його особистий досвід закладають основи ціннісних структур, які потім можуть цілеспрямовано змінюватися під дією економічної освіти;

– характеристики соціальної системи, наприклад, «звичайного» типу або типу «розвивальне соціальне середовище», час і місце організації малої групи детермінують типологію феномена «мотиваційно-ціннісної залученості малої групи до соціальної системи (системи груп) [6; 7; 14].

Із врахуванням культурно-моральних аспектів сімейної поведінки вченими розроблено класифікацію сімейних цінностей. Основні цінності – це подружжя любов, дружба, прив'язаність, повага честі та гідності (А. Г. Харчев), повага до особистості, культура взаємовідносин (В. М. Розін); сумісність подружжя у духовній, психологічній, інформаційній, культурній та інших сферах; інтимність, що означає симпатію, еротичну прив'язаність, автономність, яка дозволяє індивіду

розвиватися у творчості, професійній та громадській діяльності (С. І. Голод); батьківство, готовність подружжя до виконання сімейних ролей, материнських та батьківських обов'язків, турбота про вільний час, раціональна організація сімейного життя; цінності любові, визнання, розуміння, взаємна підтримка, інтимне спілкування, партнерство (О. І. Волжина) [цит. за 1].

Під цінностями розуміють матеріальні або ідеальні предмети, які мають значущість для соціального суб'єкта як засіб задоволення його духовних або інших потреб. Ціннісні орієнтації – це певні установки особистості на цінності матеріальної та духовної культури [18].

Однією із важливіших функцій цінностей є прогностична функція. На її основі відбувається вироблення життєвої позиції та програми життєдіяльності, створення образу майбутнього, перспективи розвитку особистості. Тому, цінності регулюють не тільки теперішній, але й майбутній стан особистості; вони визначають не тільки принципи її життя, але й цілі, завдання, ідеали. Сім'я серед традиційних цінностей має особливе місце, оскільки вона залишається важливим соціальним інститутом та фактором розвитку людини.

В різних емпіричних дослідженнях можна бачити протилежні оцінки ставлення сучасної молоді до сімейних цінностей. Е. Т. Матюх говорить про зростання значущості сім'ї та дружби в ієрархії цінностей молодих людей [15]. Ці дані узгоджуються з результатами досліджень А. О. Реана [17], Т. Д. Марцинковської, І. В. Чумічової [14], В. Є. Семенова [20] та ін.

Проте, як справедливо зауважують В. М. Карпова, О. В. Філіппова [10], сім'я залишається референтним джерелом для особистості там, де культурні норми є стабільними. Зараз цього не можна стверджувати щодо соціокультурних норм сучасного суспільства. На жаль, молода людина, коли обирає свій життєвий шлях, не завжди може спиратися на цінності, на яких існувала родина минулих поколінь. Вчені вказують на наявність кризи

Результати порівняння контрольних зрізів формувального експерименту з корекції ставлення батьків до дитини

Шкали	До корекції		Після корекції		t	p
	μ	δ	μ	δ		
Відкидання	50,3	9,1	43,6	7,8	-5,46	0,001
Симбіоз	13,2	2,6	10,9	2,6	-3,38	0,001
Кооперація	4,7	1,5	5,12	1,4	0,786	0,4
Контроль	8,16	1,9	6,57	1,8	-3,43	0,001
Інфантилізація	7,79	2,3	7,04	2,3	-3,54	0,001

В результаті проведеної корекційної роботи у батьків, чії діти демонстрували патерни амбівалентної прихильності, знизилася значення за шкалою «симбіоз» і «контроль» ($p \leq 0,01$). Знизилася показники інтенсивності використання механізмів психологічного захисту, зріс рівень здатності до рефлексії.

Таблиця 7

Результати порівняння контрольних зрізів формувального експерименту з корекції ставлення матері до дитини (відторгнення)

Шкали	До корекції		Після корекції		t	p
	μ	δ	μ	δ		
Відкидання	53,7	9,3	49,6	7,9	-5,49	0,001
Симбіоз	4,8	1,6	4,12	1,4	1,7	0,06
Кооперація	4,3	1,1	5,01	0,8	1,8	0,08
Контроль	8,7	2,4	7,18	1,9	-3,28	0,001
Інфантилізація	11,2	2,5	8,22	2,6	-3,76	0,001

Як видно з табл. 7, у ході проведення психокорекційної роботи було виявлено достовірну динаміку значень за шкалою прийняття ($p \leq 0,01$)

інтелектуальним порушенням включала постійний контроль за динамікою їх психологічного стану, який ґрунтується на даних діагностики. Зокрема програма включала заняття, велика частина з яких проходила у формі дискусій. Такі заняття надавали можливість учасникам обговорити широке коло проблем, що стосуються життя сім'ї, внутрішньосімейних стосунків, способів вирішення різних сімейних питань, а також допомагають вирішити ряд інших завдань, а саме сприяти виробленню вміння всебічно аналізувати факти і явища; коригувати неправильні уявлення про різні аспекти сімейних взаємин, про способи вирішення сімейних конфліктів і організації сімейних відносин. Ефективність участі у програмних заходах багато в чому залежала від загальних установок батьків на групову роботу, від готовності і вміння чути різні позиції, отримувати з цього досвід.

На формувальному етапі дослідження з 34 сімей, які виявили деструктивні форми дитячо-батьківської взаємодії, було сформовано експериментальну групу, яку склали 18 сімей та їх діти – 11 хлопчиків та 7 дівчат віком 7-9 років з інтелектуальним порушенням, які пройшли курс психокорекції; в контрольну групу увійшло 16 подружніх пар та їх діти – 9 хлопчиків та 7 дівчат молодшого шкільного віку з інтелектуальним порушенням, батьки яких відмовилися від участі у корекційній програмі.

Для визначення ефективності виконаної роботи нами був використаний такий діагностичний інструментарій: «Тест-опитувальник батьківського ставлення» (Г. Варга, В. Столін), методика «Кінетичний малюнок сім'ї» (Р. Бернс, С. Кауфман), методика Р. Жилія, «Шкала прихильності» (А. Баркан).

Результати порівняння контрольних зрізів формувального етапу дослідження представлено у табл. 6-7.

сучасної сім'ї, навіть, про прояви руйнування інституту шлюбу та сім'ї, про зниження цінності сім'ї в структурі цінностей сучасної молоді [10].

О. Н. Бельська вивчала сімейні установки, як систему соціально-психологічних установок особистості, що визначає емоційно-психологічне ставлення до способу життя, до цінностей подружжя, це передумова створення сім'ї, готовність до шлюбу; це інтегральна категорія, що містить цілий комплекс аспектів, а саме, соціально-моральний, мотиваційний, психологічний і т.ін. Соціально-моральна готовність до сімейного життя, як відмічає автор, містить у собі громадянську зрілість, економічну самостійність, здоров'я. Мотиваційна готовність до сімейного життя включає любов, як основний мотив створення сім'ї, готовність до самостійності, відповідальність за майбутню сім'ю, готовність до народження та виховання дітей. Психологічна готовність до створення сім'ї складається з навичок спілкування з людьми, єдності або схожості поглядів на життя взагалі та сімейне життя, зокрема, вміння створити морально-психологічний клімат у сім'ї, стійкість почуттів та характеру, розвинутих вольових якостей особистості [2].

У дослідженні Е. Т. Матюх, яке стосувалося визначення ставлення до сім'ї молоді, досліджуваним було запропоновано продовжити ряд речень: 1) Для мене сім'я – це...; 2) Ідеальна сім'я – це ...; 3) Сім'я потрібна для...

Отримані тексти було оброблено за допомогою контент-аналізу, який дозволяє виявити семантичні зв'язки смислових одиниць, що відображають особистісні смисли їх носіїв.

За першим питанням, слово «сім'я» є категорією, яка розкривається через займенник «мій» і пов'язано із категорією «близький», що вказує на її основну характеристику: сім'я – це люди, які перебувають у близьких стосунках один з одним. Таким чином, сім'я передбачає приналежність людини до групи близьких осіб, що дозволяє задовольняти потребу у безпеці. Крім того, респонденти вказують на те, що сім'я є головною

життєвою цінністю, що пов'язана з задоволенням базових емоційних потреб людини у приналежності, підтримці та любові.

Для вивчення уявлень юнаків про функції сім'ї респондентам було запропоновано завершити речення «Сім'я потрібна для...». Чітко виділяються репродуктивна («продовження роду»), виховна «розвиток дитини» та емоційна («підтримка», «розуміння») функції.

Функції сім'ї є глибоко історичними, тісно пов'язані із суспільними відносинами. З одного боку, ряд функцій сім'ї як соціального інституту безпосередньо впливає із характеру суспільства, соціально-економічного ладу. З іншого боку, сім'я – це сфера міжособистісних відносин, де діють свої закони і функції. Тобто об'єктивна потреба суспільства у самовідтворенні відображається у суб'єктивній потребі особистості у дітях, у продовженні роду. У свою чергу, потреба у батьківстві, самореалізації себе у дітях, пов'язана із функцією культурної безперервності суспільства (виховна функція). Проте, інтеріоризація суспільної потреби особистістю не відбувається автоматично, особистісна потреба у батьківстві та дітях є певною мірою автономною. Такий самий автономний характер мають емоційні потреби, задоволення яких респонденти пов'язують із сім'єю, – на це вказує категорія «розуміння», «підтримка», яка може бути не пов'язаною з іншими.

Уявлення про ідеальну сім'ю відображається у категоріях «хороший», «рівність», «довіра», «чесність» тощо, тобто в ідеальній сім'ї передбачає реалізацію потреби її членів у підтримці, у такій сім'ї існує рівність у стосунках. Ця рівність пов'язана із розподілом влади, яка у традиційній сім'ї, як правило, є асиметричним, однією із ознак сучасної сім'ї є паритетний розподіл влади між її членами [15].

Вчені підкреслюють, що цінність сім'ї та сімейних відносин у молоді знижується у зв'язку з формуванням у них нової системи цінностей, яка ґрунтується на домінанті індивідуалістичного «Я», низькому рівні уявлень

Основний зміст занять полягав у наступному. Кожне заняття складалося з декількох блоків і являло собою сукупність психотехнічних вправ і прийомів, спрямованих на вирішення завдань програми корекції деструктивного психологічного впливу дитячо-батьківських відносин на соціальну адаптацію молодших школярів з інтелектуальним порушенням.

Послідовність вправ передбачала чергування видів діяльності, зміну психофізичного стану учасників. У ході виконання вправ батьки і діти отримували зворотний зв'язок один від одного, збагачували уявлення про себе, навчалися розумінню іншого, висловлюванню своїх почуттів, своєї любові, знаходженню спільної мови. Батьки мимоволі і непомітно передавали дитині своє уявлення про цінності. Крім того, дитині було важливо, що батьки зацікавлені її думкою.

Рефлексія заняття передбачала ретроспективну оцінку заняття в двох аспектах – емоційно-смісловому: сподобалося/не сподобалося; було добре чи погано і чому; що здалося найважливішим, корисним; емоційно-оціночному: як себе почувають тут і зараз, тобто оцінка свого емоційного стану.

Ритуал прощання сприяв завершенню заняття і зміцненню почуття єдності в групі.

У ході апробації програми корекції деструктивного психологічного впливу дитячо-батьківських відносин на соціальну адаптацію молодших школярів були розроблені рекомендації для батьків і оформлено інформаційний стенд з основними даними про дитячо-батьківські відносини. Запропоновані практичні рекомендації були орієнтовані на включення членів сім'ї у психолого-педагогічний процес, формування конструктивних відносин в системі «батьки – дитина», позитивне змінювання характеру взаємодії дитини в сімейному середовищі.

Специфіка застосування психокорекційних впливів визначалася тим, в якій сфері лежать основні проблеми дитини. Діяльність з подолання порушень адаптації та розвитку особистості молодших школярів з

Діагностично-настановчий блок передбачав як первинну діагностику взаємин батьків і молодших школярів з інтелектуальним порушенням перед проведенням програмних заходів, так і у подальшу діагностику під час проведення занять, в тому числі спільних занять для батьків і дітей. Для відстеження ефектів програмних заходів діагностика проводилася і через деякий час після їх закінчення.

Корекційно-формульвальний блок був спрямований на створення нового емоційно насиченого досвіду відносин молодших школярів з інтелектуальним порушенням в індивідуально-психологічній, міжособистісній та мікросоціальній сферах функціонування особистості, з метою подолання проявів соціальної дезадаптації та її наслідків, формування і закріплення навички ефективного самоствердження; розширення усвідомлення батьками функціонального взаємозв'язку власної поведінки з поведінкою дитини та корекції дезадаптивних форм батьківського ставлення; внесення змін, спрямованих на нормалізацію структури сім'ї.

Загальна структура заняття включала в себе такі елементи: ритуал привітання, розминку, основний зміст заняття, рефлексію попереднього заняття, ритуал прощання.

Ритуал привітання – важливий елемент роботи з групою, що дозволяв об'єднувати дітей і батьків, створювати атмосферу групової довіри і прийняття.

Розминка – засіб впливу на емоційний стан учасників, рівень їх активності; виконує важливу функцію настройки на продуктивну групову діяльність. Розминка проводилася не тільки на початку заняття, а й між окремими вправами у разі, якщо виникала необхідність змінити емоційний стан учасників. Вправи для розминки обиралися з урахуванням актуального стану групи і завдань майбутньої діяльності: вправи, які дозволяли встановити контакт, активізувати членів групи, підняти настрій, та вправи, спрямовані на зняття надмірного емоційного збудження.

про базові функції сім'ї – репродуктивної та виховної, втраті сімейних традицій.

М. С. Коренькова запропонувала структурно-функціональну модель ціннісного ставлення до сім'ї та стверджує, що ціннісне ставлення до сім'ї у старшокласників виконує такі функції: пізнавальна (полягає у розширенні та поглибленні знань про цінність сім'ї), емоційного підкріплення (відображає емоційне сприйняття знань про цінність сім'ї), смислова (визначає пошук, усвідомлення та прийняття особистісного смислу цінності сім'ї) та регулятивно-прогностична (реалізується у співвідношенні суб'єктом власної дії з особистісним смислом цінності «сім'я» та визначає спрямованість діяльності особистості) [11].

В цілому, проблема цінності сім'ї представлена трьома основними підходами. У рамках першого з них сім'я вивчається як частина ієрархії цінностей. Другий підхід досліджує цінності як структурні спонукальні компоненти поведінки індивідів, що визначають соціальні зміни. Ці два підходи активно застосовують при вивченні громадської думки. У межах третього підходу сім'я розглядається як універсальна цінність. Всі три підходи сприяють формуванню передумов для розвитку ціннісного підходу при вивченні сім'ї [22].

Як показують дослідження сучасної сім'ї, визнання прагматичних принципів сімейної взаємодії розглядається як чинник, що визначає трансформацію сім'ї [8; 11; 18; 22; 30]. Це фактор свідчить про зміну принципів створення сім'ї. Символічні, етичні чесноти (любов, підтримка, вірність та ін.) доповнюються прагматичними (повага, сімені обов'язки та права, рівноправність, орієнтація на продовження роду здоровим потомством, на зміцнення матеріального становища. Як показує практика, змінення цінностей сім'ї як сфери особистісної самореалізації у змінних умовах кризової соціокультурної ситуації зачіпає всіх її членів, включаючи дітей. Розширення зони свободи індивідуального вибору послаблює сімейні зв'язки та може провокувати руйнування сім'ї. Найбільш негативні

наслідки цього – деконструкція сімейних відносин у плані самореалізації дітей, оскільки послаблення сімейних взаємодій руйнує умови формування основ первинної соціалізації дитини. Тобто, чим більш широкою є область гармонії соціальної значущості сім'ї та суб'єктивних оцінних ставлень, тим більш стабільною є сім'я і більш стійким відтворення первинних соціальних зв'язків [16].

За визначенням Е. Г. Ейдемільера, І. В. Добрякова, І. М. Нікольської, «сімейні цінності – це ідеал, який вироблений сімейною свідомістю, є відкритим та суспільно схвалюваним, в якому містяться абстрактні уявлення про атрибути «нормативного» у різних сферах життєдіяльності. Сімейні цінності входять до психологічної культури особистості кожного родича як важливе джерело мотивації його поведінки» [29].

Д. Ю. Аркусов підкреслював, що саме сім'я втілює реальний зміст суб'єктивного мікросередовища як індивідуально-особистісного простору, в якому формується та продовжує розвиватися кожний член суспільства [1]. З одного боку, сімейне середовище може бути дружнім або ворожим по відношенню до дитини, а потім – до молодої людини. З іншого боку, атмосфера у сім'ї впливає на створення особистісних установок, формування світогляду, ставлення до суспільства та його членів тощо. Відповідно, у сім'ї закладаються основи ставлення до інших людей. Наприклад, пояснюючи дитині необхідність доброго ставлення до всіх членів родини, батьки закладають фундамент толерантності та поважного ставлення до всіх членів суспільства. Зокрема, у сім'ях, в яких домінує повага до представників старшого покоління, юнаки та дівчата стають більш успішними, мають більш високий рівень емпатії та взаєморозуміння, менш конфліктні та агресивні, є більш толерантними порівняно зі своїми однолітками, які мають між поколінний розрив та проблеми «батьків та дітей» [21; 28; 29].

І. Г. Дубов, Н. М. Толстих також погоджуються з думкою, що система цінностей кожної людини формується протягом тривалого періоду

У зміст роботи було включено методи, ефективні як для молодшого школяра з інтелектуальним порушенням, так і для батьків. При проведенні соціально-психологічної корекції використовувалися елементи і прийоми ігрової терапії (ігрові вправи і завдання, рольове програвання ситуацій; вправи на самопізнання; психогімнастичні вправи для відтворення проблемних форм дитячо-батьківських відносин); тілесно-орієнтованої терапії (вправи на фізичний контакт, на розвиток і збагачення сенсорно-перцептивного досвіду і психомоторної сфери); казкотерапії (групове складання казок, розігрування сюжетів казки); продуктивної діяльності (малювання, аплікація, ліплення, конструювання).

Тривалість психокорекційної роботи становила 2019-2020 навчальний рік з періодичністю занять 1-2 рази на тиждень. Кожне заняття було розраховане на 45-50 хвилин.

Формами організації роботи з молодшими школярами та їх батьками щодо оптимізації дитячо-батьківських відносин були: консультативно-рекомендаційна; лекційно-просвітницька; індивідуальні заняття з батьками і їхньою дитиною; групові заняття.

Програма складалася з трьох взаємопов'язаних блоків: діагностично-настановчого, корекційно-формуального та контрольного.

Діагностично-настановчий блок передбачав отримання інформації про індивідуально-типологічні особливості молодших школярів з інтелектуальним порушенням, сприйняття ними свого місця у структурі дитячо-батьківських відносин, їх соціометричного статусу, аналіз даних щодо особливостей сімейної взаємодії, а також активну установку на психокорекцію, підвищення впевненості в її успіху, формування мотивів самопізнання та самовдосконалення.

У першому блоці відбувалося об'єднання учасників. На цьому етапі використовувалися такі методи як бесіда, соціально-психологічний тренінг, що включав вправи на знайомство та вправи, які сприяють встановленню контакту.

структурну інтеграцію, або ролфінг, терапію В. Райха, біоенергетику О. Лоуена, усвідомлення через рух М. Фельденкрайза, танцювальну терапію (П. Бернштейн), тренінг сенсорного усвідомлення, фокусування (Ю. Джендлин), багаторівневий метод [29]. Всі ці психологічні та сомато-психологічні методи були спрямовані на посилення афективної ревербації. Тренінг когнітивного аналізу був спрямований на розрізнення емоцій у ситуаціях дитячо-батьківської взаємодії у когнітивному аспекті.

Концептуальною основою запропонованої програми слугувала ідея співпраці батьків з дитиною, тому її головна мета полягала у сприянні встановленню і розвитку відносин партнерства і співробітництва батьків з дитиною. Програма корекції деструктивного психологічного впливу дитячо-батьківських відносин на соціальну адаптацію молодших школярів передбачала оптимізацію дитячо-батьківських відносин; розвиток конструктивних навичок спілкування; підвищення психолого-педагогічної грамотності батьків; підвищення батьківської компетентності, завдяки чому відбувалося розширення можливостей розуміння своєї дитини; поліпшення рефлексії своїх взаємин з молодшим школярем; вироблення нових навичок взаємодії з дитиною; активізація конструктивної комунікації у сім'ї. У програмі використані ідеї І. Турбавіної, Г. Харченко, О. Хохліної та ін. [32; 34; 35 та ін.].

Програма корекції деструктивного психологічного впливу дитячо-батьківських відносин на соціальну адаптацію молодших школярів з інтелектуальним порушенням спрямовувалася на поліпшення психічного стану дитини, зниження емоційної лабільності, покращення ставлення батьків до профілактичних заходів в сім'ї, адже сучасній дитині, яка перебуває в умовах впливу стресогенних чинників, для повноцінного розвитку потрібні додаткові сили, щоб уникнути різних психологічних проблем і порушень. І саме конструктивні дитячо-батьківські відносини – запорука психічного і фізичного здоров'я дитини, її повноцінного і гармонійного розвитку на протязі життя.

часу, тому є стійкою та визначає поведінку людини у більшості ситуацій. У своїй поведінці, у судженнях, у прийнятті рішень, у реалізації діяльності людина виходить із тих чи інших цінностей, орієнтується на них [6].

У сучасних умовах у рамках європейської культури до основних цінностей належить освіта, праця, культура, мораль. Найвищою цінністю визначено людину, тому сім'я як традиційна форма побудови її життя належить до числа особливо значущих цінностей людини.

Здавна сім'я займала важливе місце у системі цінностей людини, оскільки є схвалюваною та підтримуваною суспільством формою влаштування життя людей, а статус людини, яка має власну сім'ю, вважається показником соціальної зрілості особистості.

В. А. Палкін висловлює думку, що у сучасних умовах трансформація сім'ї зумовлена переважання цінностей індивідуалізму, незалежності, свободи вибору, особистих досягнень та самоактуалізації. Зараз спостерігається серйозне протиріччя, з одного боку, у цивілізованому світі на перший план висувуються цінності та принципи, які є необхідними для загального виживання та вільного розвитку (етика та стратегія ненасилля, ідея терпимості до чужих поглядів та чужих позицій, цінностей, культур, ідея діалогу та взаєморозуміння, пошуку взаємоприйнятних компромісів та ін.), з іншого боку, загострилася проблема жорстокості та агресії у міжособистісних та сімейних стосунках, яка часто мають руйнівний, деструктивний характер [16].

У фундаментальному дослідженні сімейної ідентичності, С. С. Строкова наголошує на тому, що сім'я як первинна соціальна група, з якою взаємодіє дитина, стає одним із визначальних чинників її розвитку. Проте, в умовах сучасного дискурсу про кризу сім'ї, що відмічається багатьма дослідниками, зараз стає актуальним питання про конкретизацію тих чинників, які можуть негативно впливати на психологічне благополуччя дитини [23; 24].

Уявлення про сім'ю є першим онтогенетичним образом світу у дитини, що визначає їх значущість при формуванні структури особистості. Сімейна самосвідомість допомагає людині визначити не тільки своє положення у сім'ї, але й у суспільстві в цілому, та розповсюджується не тільки на її взаємовідносини із членами сім'ї, але й на взаємовідносини з іншими людьми. А. О. Реан, Н. Л. Москвічова вказують, що адекватний образ сім'ї формується в функціональних сім'ях та визначає окремі характеристики сімейного життя – подружні стосунки, виконання членами сім'ї сімейних обов'язків, характер і правила індивідуальної та групової поведінки у сім'ї [17].

С. Мінухін активно застосовує поняття «карта сім'ї» для визначення способів міжособистісної взаємодії членів сім'ї між собою, стереотипів їх поведінки. Карта сім'ї є також рольовою структурою, що зумовлює взаємодію у сім'ї. Сімейний сценарій містить у собі уявлення про те, як мають складатися взаємодії у сімейній системі у тому чи іншому випадку. Сімейний сценарій є специфічним, оскільки від передається із покоління до покоління та забезпечує передавання уявлень про внутрішньосімейні комунікації та образ батьків від батьків до дітей [цит. за 9].

Т. М. Мішина досліджувала феномен образу «ми», який є важливим для визначення характеристик поведінки сім'ї та узгодженості сімейних ролей. Образ «ми» формують сумісна діяльність та внутрішньосімейне спілкування. Специфіка функціонування сімейної системи, на думку, Т. М. Мішиної, багато у чому визначається адекватністю образу «ми» у членів сім'ї [цит. за 9].

Е. Г. Ейдемільер вводить поняття «внутрішня картина сім'ї» – суб'єктивне переживання того, що відбувається у сім'ї у даний момент часу, образ сім'ї очима її членів, який змінюється у часі [29].

О. А. Карабанова описує феномен сімейної свідомості, тобто узгодженого образу сім'ї: уявлення про цінності сім', її статус, спосіб життя, ролі, домінування, норми і правила взаємодії [9]. Вона виділяє такі

Отже, молодші школярі з ненадійним і тривожно-амбівалентним типами прихильності відчують труднощі в процесі соціальної адаптації і відрізняються низьким рівнем адаптованості в цілому.

Дані, отримані на констатувальному етапі дослідження були враховані при побудові соціально-психологічної програми корекції деструктивного психологічного впливу дитячо-батьківських відносин на соціальну адаптацію молодших школярів з інтелектуальним порушенням.

З метою визначення засад корекції деструктивного психологічного впливу дитячо-батьківських відносин на соціальну адаптацію молодших школярів з інтелектуальним порушенням нами проаналізовано праці вітчизняних та зарубіжних психологів [10; 25; 30 та ін.].

Соціально-психологічна програма корекції деструктивного психологічного впливу дитячо-батьківських відносин на соціальну адаптацію молодших школярів з інтелектуальним порушенням складалася з низки тренінгів: тренінгу готовності, перцептивного тренінгу, тренінгу афективної ревербації, тренінгу когнітивного аналізу, тренінгу спілкування. Тренінг готовності передбачав заняття, спрямовані на допомогу молодшим школярам оволодіти навичками, необхідними для уміннями уявляти, спостерігати, розпізнавати приховані смисли поведінки інших та переключатися з одного уміння на інше. Також для тренінгу готовності важливим вважалось послаблення механізмів перцептивних передумов, імпліцитного суб'єктивного теоретизування, тривожності, пов'язаної з досвідом деструктивних дитячо-батьківських відносин. Перцептивний тренінг мав на меті відновити сприйняття від викривлень та надмірної суб'єктивності і в цілому розглядався як тренінг сензитивності, коли в процесі роботи усвідомлювалися та відділялися ті переживання, що заважають правильному сприйманню дитячо-батьківських відносин чи ситуації в цілому; поліпшувалося вміння розрізняти суб'єктивне та об'єктивне, що сприяло зменшенню казуальної атрибуції. Тренінг афективної ревербації містив у собі медитацію,

система ціннісних орієнтирів, яка, заломлюючись в образі Я дитини, починає впливати на її комунікативну вибірковість.

На другому етапі емпіричного дослідження визначався взаємозв'язок між типом прихильності молодших школярів з інтелектуальним порушенням до батьків і станом їх адаптованості як результату соціальної адаптації.

Виявлено, що існують відмінності у дитячо-батьківських відносинах у повних і неповних сім'ях, які впливають як на формування типу прихильності дитини молодшого шкільного віку до батьків, так і на процес її соціальної адаптації. З'ясовано, що кожному типу прихильності відповідають певні способи переробки інформації і побудова відповідної стратегії поведінки. Так, досліджувані з надійним типом прихильності засвоюють комунікативне значення безлічі засобів спілкування, використовують як інтелектуальну, так і афективну інформацію. У групах молодших школярів з інтелектуальним порушенням, які за даними соціометричного опитування мають соціальний статус бажаних або прийнятих, самооцінка є адекватною або завищеною, тобто уявлення досліджуваних про себе збігаються з уявленнями про них інших людей ($\chi^2=9,67$; $p \leq 0,05$). У молодших школярів із надійним типом прихильності сформовані соціальні уявлення та соціальні емоції, а у своїй поведінці вони керуються моральними мотивами.

Показано, що у молодших школярів із тривожно-амбівалентним і ненадійним типами прихильності виявлений низький рівень сформованості соціальних емоцій, соціальних уявлень і соціальних мотивів, тобто спостерігається спотворення процесів сприймання, розуміння і відтворення соціальної дійсності і себе у ній. У групі однолітків діти з тривожно-амбівалентним і ненадійним типами прихильності мають соціальний статус ізольованих або неприйнятих, їх самооцінка занижена (має тенденцію до неадекватності) ($\chi^2=12,34$; $p \leq 0,01$), тобто для таких дітей характерні тривожність, невпевненість у собі, незадоволеність собою.

компоненти сімейної самосвідомості, як сімейна доля та сімейна історія. Сімейна доля містить у собі спільну долю роду, представник якого не є окремою одиницею, а лише елементом системи, це узгоджені уявлення про схожість членів сім'ї, а також «сімейний календар», тобто наявність значущих дат у сім'. Сімейна історія втілюється у сімейній автобіографії, сімейному імені, реліквіях, фотографіях та інших речах, що свідчать про спільне проживання роду. Таким чином, О. А. Карабанова фіксує у визначенні сімейної самосвідомості в сімейний сценарій, і сімейний наратив, і карту сім'ї, і сімейні міфи, які визначають долю кожного члена сім'ї як продовження історії роду. Сімейна самосвідомість представлена, перш, за все, когнітивними образами кожного члена сім'ї.

В. М. Карпова, О. В. Філіппова, аналізуючи модель сімейної системи, виділяє сімейну ідеологію, що містить у собі правила та норми сім'ї, вимоги, очікування, сімейні міфи, цінності, вірування, переконання, традиції, ритуали, а також культурний контекст та статево-рольові стереотипи поведінки, які задані суспільством [10]. Автори описують значущість індивідуальних уявлень про сім'ю через поняття внутрішньої картини сім'ї, що також є когнітивною конструкцією. В їх інтерпретації уявлення про сім'ю у підлітка – це цілісний образ різних характеристик сімейної системи [10].

О. Є. Сапогова говорить про сімейний наратив як про сімейну самосвідомість, що фіксується в «сімейній культурній концепції» як системі значень, символічних якостей, атрибутів, ставлень, поведінкових патернів. Сімейний наратив містить у собі сімейні секрети, ритуали, сімейні історії та багато інших аспектів знання сім'ї про себе та про способи взаємодії у світі. Сімейний наратив, на думку, О. Є. Сапогової, укріплює образ «ми» даної сім'ї, проте є, перш за все, когнітивною конструкцією, яка вбудовується в уявлення про світ у кожного члена сім'ї [19].

Г.Я. Варгою, Л. Г. Будінайте відмічається значущість процесів каузальної атрибуції як наївної інтерпретації членами сім'ї тих подій, що

відбуваються з ними. Ці інтерпретації відбуваються часто за певними закономірностями та правилами [5], що перетворює них у знання членів сім'ї про себе та розглядається як суб'єктивна реальність сім'ї.

У роботах зарубіжних авторів V. Cigoli, E. Scabini [31], E. F. Kouneski [32, S. Pirutinsky, A. Kor [33] представлено імпліцитну теорію сім'ї, що розкриває сутність сім'ї. На думку авторів, імпліцитні теорії сім'ї це система переконань, що формуються у масовій свідомості відносно того, як і в який спосіб співвідносяться між собою риси певного соціального середовища.

Можна відзначити, що всі ці визначення фіксують, перш за все, когнітивну конструкцію, що відображає уявлення членів сім'ї про свою сім'ю та сім'ю взагалі. Проте, вивчення внутрішньої реальності сім'ї було б неповним без вивчення переживання сім'ї не тільки на когнітивному, але й на інших рівнях: емоційному, ціннісному та поведінковому. Сімейна ідентичність – це переживання належності до сімейної групи, що містить когнітивний, емоційний, ціннісний та поведінковий компоненти та формується в онтогенезі [5; 9; 10; 19; 23; 24].

С. О. Ільїних зауважує, що сімейні цінності оформлюються як мотиви для одруження, для створення власної сім'ї. При цьому, на думку автора, у процесі розвитку особистості сімейні цінності, та відповідно, мотиви одруження, можуть змінюватися не тільки за змістом, але й за мотиваційним статусом, за місцем та роллю у структурі життєдіяльності. Спочатку це можуть бути сімейні цінності та мотиви у вигляді емоційних наслідків їх поведінкового порушення, або, навпаки, твердження (вийти заміж за немолодого, але багатого, який має «зв'язки») [8].

Потім сімейні цінності стають смислоутворюючими мотивами, при цьому цінності збагачуються новою мотиваційною якістю, не втрачаючи попередніх. Отже, сімейні цінності із розвитком особистості набувають форми смислоутворюючих та реальних мотивів одруження.

мотивів, тобто дитина не сприймає, не розуміє і не відтворює соціальну дійсність і себе в ній. У групі однолітків діти з тривожно-амбівалентним і ненадійним типами прихильності мають соціальний статус «відторгнутих» або «ізольованих», самооцінка занижена, тобто для таких дітей характерні тривожність, невпевненість у собі, незадоволеність собою.

Таким чином, діти з ненадійним і тривожно-амбівалентним типами прихильності відчують труднощі в процесі соціальної адаптації і в підсумку у них формується низький рівень адаптованості, оскільки адаптованість визначається як рівень пристосування особистості, який проявляється через її соціальний статус і самовідчуття, задоволеність або незадоволеність собою і своїм життям.

Отже, у розділі обґрунтовано методики та процедуру дослідження, наведено соціально-психологічну характеристику вибірки, проведено психологічний та статистичний аналіз результатів констатувального етапу дослідження.

На першому етапі дослідження з'ясувалася специфіка взаємозв'язку дитячо-батьківських відносин і стилів копінг-поведінки батьків та їх вплив на ефективність соціальної адаптації молодших школярів з інтелектуальним порушенням.

Виокремлено найбільш типові характеристики змістовної сторони дитячо-батьківських відносин: побутову, пов'язану з організацією життєдіяльності сім'ї (обідаємо, дивимося телевізор); соціальну, пов'язану з організацією дозвілля у формі особистісного спілкування (граємо, гуляємо); ділову, пов'язану з допомогою дитині у навчанні (робимо уроки, готуємо виступ); конфліктну, як особливий різновид соціальної взаємодії (сваримося, ображаємося).

З'ясовано, що одним із провідних чинників дитячо-батьківських відносин є система оціночних характеристик, одержуваних молодшим школярем у сім'ї. При цьому у змісті батьківського оцінювання задається

соціограма має елементарну структуру – «діади». Обираючи однолітка, молодші школярі орієнтуються або на дружні взаємини, або на випадкові характеристики («дає списати домашнє завдання»).

На третьому етапі з метою обробки результатів дослідження і виявлення взаємозв'язку типів прихильності і показників соціальної адаптації дітей молодшого шкільного віку використовувалися методи математичної статистики: U-критерій Манна-Уїтні, коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

Виявлено, що існують відмінності у відносинах батьків, як у повних, так і неповних сім'ях, які впливають як на формування типу прихильності молодшого школяра до батьків, так і на процес його соціальної адаптації.

У молодших школярів із надійним типом прихильності сформовані соціальні уявлення та соціальні емоції, а у своїй поведінці вони керуються моральними мотивами.

Батьки (діти яких мають тривожно-амбівалентну прихильність) у відносинах з молодшими школярами, щоб домогтися контролю над своїми дітьми, починають застосовувати свою інтелектуальну перевагу і намагаються перехитрити дитину. Це проявляється в погрозах, підкупі, обмані. Діти не довіряють доводам і обіцянкам батьків. Тільки афект, причому демонстрований з високою інтенсивністю, дозволяє їм домогтися бажаного.

Діти з ненадійним типом прихильності починаються організувати свою поведінку без використання афективних сигналів, вони користуються в основному інтелектуальною інформацією. Дитина засвоює, що результати афективної поведінки можуть бути непередбачуваними і небезпечними, і тому намагається стримувати її, використовуючи інтелектуальну інформацію.

За результатами досліджень у дітей з ненадійним і тривожно-амбівалентним типами прихильності виявлений низький рівень сформованості соціальних емоцій, соціальних уявлень і соціальних

В емпіричному дослідженні «Сім'я у системі цінностей студентів» взяли участь 54 студента денної форми навчання Херсонського державного університету, вік респондентів від 18 до 25 років, серед них 31 дівчина (57,4%) та 23 хлопця (42,6%).

Нас цікавили життєві цінності та пріоритети студентів. При аналізі ми враховували гендерні відмінності, тому відповіді юнаків та дівчат наводимо окремо. Відповідаючи на певне питання, студенти могли вказувати декілька найбільш значущих цінностей, тому загальна кількість відповідей є більше, ніж 100%.

Серед значущих цінностей юнаки назвали: здоров'я (56,52%); робота / кар'єра (39,13%); сім'я (34,78%); любов (52,17%), свобода, незалежність (43,47%), наявність друзів (21,73%), комфортне існування (17,39%), матеріальна забезпеченість / гроші (21,73%), високий соціальний статус (13,04%), діти, продовження роду (13,04%).

В уявленні дівчат-студенток значущими цінностями є: сім'я (54,83%); робота / кар'єра (45,16%), здоров'я (35,48%), любов (32,25%), матеріальна забезпеченість / гроші (25,8%), свобода / незалежність (25,8%), діти / продовження роду (16,12%), комфортне існування (12,9%), високий соціальний статус (12,9%).

Таким чином, до числа життєвих цінностей належать традиційні цінності, які є характерними для більшості розвинутих європейських країн у сучасних умовах: здоров'я, робота / кар'єра, сім'я, любов, матеріальна забезпеченість.

Також в емпіричному дослідженні з'ясовано, що головним мотивом одруження респонденти обрали «бажання бути разом із коханою людиною» (79,6%). На другому місці – бажання мати дітей (55,5%). На третьому місці за значущістю можна зауважити, що дівчата кажуть про «страх самотності» (35,48%), а молоді люди вказують на «сексуальну потребу» (29,16%). На четвертому місці у молодих людей знаходиться «страх самотності» (21,73%), а у дівчат – можливість вирішити свої

матеріальні проблеми. На п'ятому місці в обох групах – «традиція «як всі, так і я».

Отже, любов та діти залишаються, як і раніше, головними сімейними цінностями, які мотивують створення сім'. Цікавими є третій та четвертий вибори. Те, що дівчата вказали на «страх самотності», означає важливість для них соціальних стосунків, важливість приналежності та прив'язаності. Самотність виключає дівчат із сфери таких відносин. Треба сказати, що для чоловіків приналежність та стосунки також мають значення, але ж не таке суттєве, як для дівчат. Четвертим за значущістю дівчатами обирається такий мотив, як «можливість вирішити свої матеріальні проблеми». У даному випадку ми можемо говорити про впевненість у завтрашньому дні, яка пов'язана із фінансовою безпекою. Значення для дівчат такого мотиву свідчить про наявність традиційних гендерних стереотипів про те, що саме чоловік має забезпечувати родину. Відсутність такого вибору у групі молодих людей також є прикладом гендерних стереотипів. Вони не вмотивовані одружуватися з метою вирішити свої матеріальні проблеми, залишаючи за собою право самостійно забезпечувати фінансами сім'ю.

Також респондентам було запропоновано оцінити декілька умов для хорошої, міцної сім'ї за шкалою від «дуже важливо» до «зовсім не важливо». На першому місці в обох вибірках опинилася «взаємна повага» (81,48%). На другому місці – «взаємне розуміння та терпіння» (75,92%); на третьому місці – «подружня вірність» (72,22%). «Готовність обговорювати проблеми, що виникають між чоловіком та дружиною» для дівчат займає четверту позицію (70,96%), що є підтвердженням важливості для жінок групи спілкування та обговорення проблем. Для молодих людей обговорення проблем не має такого значення (52,17%), мабуть, чоловіки скоріше готові конструктивно вирішувати проблеми. Молоді люди віддають пріоритет такій умові благополучної сім'ї, як «діти та їх спільне виховання» (60,86%). І нарешті, ще одна значуща цінність «гармонійні сексуальні стосунки» (65,21%).

(«живемо поруч», «сьогодні дав списати домашнє завдання» та ін.). На основі виокремлених показників можна визначити тип психологічного клімату в класі, а також домінуючий стиль спілкування вчителя з дітьми.

1-й тип: відсутність ізолюваних дітей, середня кількість виборів, отриманих кожною дитиною – 1-4; максимальна кількість виборів – 5-6. Вибори, в основному, – одностатеві (дівчатка обирають дівчаток, хлопчики – хлопчиків), що є нормальним для дітей молодшого шкільного віку. Взаємними виборами охоплено понад 90% дітей класу, соціограма має складну структуру: поєднання «зірки» і «кільця», «кільця» і «лінії» та ін. Обираючи однолітків, молодші школярі орієнтуються на їх внутрішні (психологічні) якості – якості особистості, дружні стосунки.

У групі дітей об'єднують міцні міжособистісні зв'язки, переважає дружня атмосфера, діти організовуються самостійно, без помітного керівництва з боку вчителів. Формуванню цього типу клімату сприяє демократичний стиль взаємодії вчителя з дітьми, вміння враховувати думки дітей під час вирішення тих чи інших питань.

2-й тип: велика кількість ізолюваних дітей (близько 30%), максимальна кількість виборів, отриманих «зірками» – 8-9. Близько 30% дітей обирають однолітка протилежної статі, що не характерно для дітей молодшого шкільного віку. Велике число виборів дітей протилежної статі пояснюється тим, що за наявності безлічі обмежень і заборон з боку вчителів, діти частіше обирають «слухняних», «спокійних» дітей, які заохочуються вчителями. Такими характеристиками, як правило, володіють дівчата, як більш спокійні, старанні (вони і стають «зірками» групи). Мотиви, на основі яких відбувався вибір, обумовлені зовнішніми причинами – оцінки вчителів («добре поводить на уроках»), зовнішність («красива»).

3-й тип: кількість ізолюваних дітей незначна або відсутня, рівномірний розподіл числа виборів, отриманих кожною дитиною – 2-4. Взаємними виборами охоплена більша частина дітей класу (близько 80%),

підвищена активність і здатність відчувати емоцію гніву, до других – дратівливість і конфліктні внутрішньосімейні відносини. Серед причин конфліктів у молодших школярів хотілося б відзначити перенесення конфліктних взаємин з себе на інших (наприклад, фізичні покарання у родині) і накопичення негативних емоцій, негативне самопочуття, з яким дитина не в змозі впоратися в умовах класу.

4. Кількість взаємних виборів, тобто скільки дітей обрали один одного. У класі зі сприятливим психологічним кліматом взаємними виборами об'єднані практично всі діти (не менше 80%). Якщо взаємними виборами об'єднано 60% дітей і менше – це істотна ознака психологічного неблагополуччя у групі.

Структура взаємних виборів аналізується за допомогою соціограми. Розрізняють такі основні структури – діади (взаємними вибором об'єднані дві дитини), лінійний зв'язок (взаємним вибором послідовно об'єднані 3 і більше осіб), «кільце» (соціограма взаємних виборів утворює замкнуту лінію), «зірка» (одна дитина перебуває ніби в центрі структури). Також можливе поєднання різних структур в одній соціограмі. При цьому, чим складніша структура взаємних виборів у групі, тим вище рівень її розвитку.

5. Мотиви вибору однолітка, тобто ті його якості, заради яких дитина вступає в спілкування. Виділяють три групи мотивів вибору, що мають свою ієрархію. Найбільш значущим, важливим для молодшого школяра у однолітків є (у порядку зменшення): його вміння грати – це і вміння придумати новий розвиток знайомої гри, й організувати гру серед дітей, і добре грати свою роль («вміє грати», «з ним цікаво», «з ним весело грати»); його особистісні якості – доброта, неконфліктність, щедрість та ін. («добрий», «хороший», «чесний», «не ображає нікого»); інструментальні навички – вміння малювати, співати, будувати з конструктора тощо.

Зустрічаються відповіді дітей, засновані на оцінках вчителя («слухняний», «відмінник» та ін.), а також випадкові причини вибору

Серед умов, які сприймаються респондентами як «скоріше важливі» належать «забезпеченість житлом» (53,7%); «рівномірний розподіл домашніх обов'язків» (46,29%), «наявність спільних інтересів» та «можливість проводити разом більше часу».

Зовсім неважливими умовами є: однакове соціальне походження, приналежність до однієї національності, єдина релігійна віра. Отже, отримані результати свідчать про те, що головною умовою благополучної, міцної сім'ї, а відповідно, сімейною цінністю, є повага до подружжя як до особистості, визнання значущими духовних, душевних та фізичних рівнів його особистості. Ця головна цінність передбачає розуміння, терпіння, подружню вірність, дітей, обговорення проблем, гармонійні сексуальні стосунки.

На основі проведеного дослідження ми дійшли таких **висновків**:

Цінність сім'ї можна розглядати з точки зору сукупності економічних, соціальних, психологічних, духовних та інших переваг, які надає сім'я людям, які об'єднані у сімейну пару. Стійкий, надійний шлюб, подружжя вірність; відчуття духовної близькості, спільність інтересів; матеріальне благополуччя та стабільність; паралельне кар'єрне та професійне зростання; батьківство – все це створює основу для благополучного сімейного життя. Визнання сім'ї як пріоритетної цінності суспільства, передбачає її визначення як суб'єкта взаємодії суспільної системи, яка зберігає загально визнані поведінкові стереотипи, які люди прагнуть підтримувати.

Як показали дослідження, сім'я як соціальна цінність не втратила своєї значущості для молодих людей. Юнаки та дівчата як і раніше ініціюють та розвивають близькі стосунки, які призводять до формалізації відносин у вигляді законного чи «цивільного» шлюбу.

Серед основних причин кризи сім'ї слід відзначити: високий відсоток розлучень; конфліктність стосунків між членами сім'ї; зниження кількості дітей у сім'ї.

Отже, цінності сучасної студентської молоді – це певні почуття, ставлення, образи та моделі, через які вони намагаються задовольнити свої потреби та інтереси, вибудовують «нову» соціальну реальність. Невідповідність між очікуваннями та реальністю призводить до конфлікту, у тому числі і сімейного, знижуючи сталість сім'ї. Для розв'язання існуючих протиріччя необхідно підвищувати рівень культури сімейного спілкування, формувати у громадській свідомості позитивний образ сім'ї.

системі міжособистісних відносин, виявити лідерів і відторгнутих дітей, наявність мікрогруп, наявність конфліктів як між окремими дітьми, так і між мікрогрупою. Використання даного методу в навчальному закладі також дозволяє виявити ще одне його застосування – оцінка стилю взаємодії вчителя з молодшими школярами з інтелектуальним порушенням.

Для проведення соціометрії з дітьми молодшого шкільного віку необхідним було створення ігрової ситуації. Т. Репіна пропонує проводити соціометричну гру «Секрет» [27].

Зміст аналізу соціометрії.

1. Кількість позитивних виборів, отриманих кожною дитиною. Оскільки кожній дитині пропонується обрати 3-х однолітків, тому за рівномірним розподілом виборів кожен член класу може отримати 3 «голоси». Виходячи з цього, отримання дитиною 2-4 виборів можна вважати нормальним, середнім. Дитина, яка отримала 5-6 виборів, – популярна, а та, яка отримала 7 і більше виборів – «зірка». Необхідно пам'ятати, що у групі з благополучним психологічним кліматом «зірками» стають ініціативні, доброзичливі, чуйні діти, а з неблагополучним – «любленці» вчителів, слухняні діти, зазвичай – дівчатка.

2. Кількість ізольованих дітей, тобто дітей, яких ніхто не обрав (0 позитивних виборів). Ізоляція деяких дітей часто пов'язана з їх багаторазовою відсутністю (часто хворіють), а також з низьким рівнем сформованості у них умінь і навичок, у тому числі у спілкуванні. У класі з благополучним психологічним кліматом кількість таких дітей не перевищує 1-2. Якщо ізольованих дітей більше 25%, це свідчить про неблагополуччя в класі і має серйозно насторожити фахівців.

3. Кількість відторгнутих дітей, тобто дітей, які отримали негативні вибори від більш ніж половини дітей. Причина відкидання дітей криється, найчастіше, в їхній конфліктній поведінці. Можна виділити внутрішні і зовнішні передумови конфліктної поведінки. До перших належать